

Удосконалення форм соціалізації і процес становлення особистості

Олена Проскуріна,
кандидат політичних наук,
доцент Луганського національного
педагогічного університету
ім. Т. Шевченка

**Демократія не настане автоматично.
Вона – підсумок тривалої, практично
нескінченної боротьби, результати якої
залежатимуть від почуття відповідальності й
залучення в демократичні процеси кожного
громадянина.**

В. Ільїн.

Розвинене демократичне суспільство базується на соціумі, що є активним суб'єктом політичної системи. Держава тільки власними силами, „згори” не зможе здійснити цей процес. У політичному процесі повинні діяти механізми саморегуляції суспільства, а вони багато в чому залежать від рівня демократичності політичної культури у найвищому її розумінні. А завдання держави – гарантувати й обслуговувати процес формування демократичної політичної культури. Особливу роль у цьому відіграє політична соціалізація.

Процес соціалізації – це засвоєння індивідом соціального досвіду, а саме певної системи соціальних ролей і культури. Тобто це є процес становлення людини як особистості. Поняття політичної соціалізації вживається, головним чином, у двох розуміннях. По-перше, для позначення політичного дозрівання індивіда, формування його політичного “Я”, розвитку власного погляду на політичний світ, власних політичних орієнтацій. По-друге, для позначення процесу передачі політичних поглядів, ідей, уявлень і норм (тобто – політичної культури) від одного покоління до іншого, від одних соціальних груп і спільнот до інших. У цьому розумінні політичну соціалізацію називають також “культурною трансмісією”. Таким чином, в обох випадках політична соціалізація – це процес, причому процес єдиний, загальний, хоча й здійснюється він ніби

на різних рівнях – індивідуальному й громадському. У зв'язку з цим можна говорити й про два види політичної соціалізації – індивідуальну й громадську.

Індивідуальний рівень політичної соціалізації передбачає формування такого політичного “Я”, яке б, з одного боку, сприяло політичному самовираженню особистості, а з іншого – відповідало б встановленим у певному суспільстві зразкам політичної поведінки. Хронологічно цей різновид політичної соціалізації охоплює всі основні періоди життя людини: дитинство, юність, дорослість. Кожній з цих стадій відповідають свої типи політичних орієнтацій: дитинству – ідентифікація з певною політичною спільнотою (державою, нацією) і засвоєння її символів (прапора, гімну тощо), патріотизм і лояльність; юності – специфічні знання про політичні інститути та їхнє призначення в суспільстві; нарешті, дорослості – практичне здійснення тих чи інших соціальних ролей у практичному світі, реакція на політичні події, програми, гасла тощо.

Ми провели опитування школярів різних вікових груп середньої школи № 11 міста Луганська. Майже 84,5 % респондентів відповіли, що перші уявлення про політичний світ, пов'язані з владою (мер міста, Президент у Києві тощо), отримали в сім'ї. Підлітки 14 – 15 років мають чіткіші уявлення про політику, оскільки саме в цьому віці відбувається значне нагромадження знань. Але власне політичне “Я” формується у молодих людей віком 17 – 18 років.

Психологи стверджують, що роки юнацтва вважаються найважливішими для соціалізації взагалі і політичної соціалізації зокрема. Недостатній рівень соціального й політичного розвитку в цьому віці рано чи пізно відгукнеться в майбутньому [1; 2; 3].

Хоча основи політичних орієнтацій закладаються вже в дитячі та юнацькі роки, період дорослості також розглядається як важлива стадія політичної соціалізації. Це пояснюється такими обставинами. Перш за все, через динамічні технічні, соціально-економічні й політичні зміни неможливо передбачити, яким буде світ навіть у найближчому майбутньому. Крім того, політичний світ стає настільки різнобічним і різноманітним, що створює зростаючі труднощі при визначенні індивідом свого світу. Значно збільшується горизонтальна й вертикальна мобільність. Дитина, соціалізована в одному громадському середовищі, ставши дорослою, може опинитися в зовсім іншому соціальному й політичному оточенні. І, нарешті, інститути, які відповідають за соціалізацію дітей і юнацтва, наприклад, сім'я та школа, можуть бути компетентними в багатьох галузях знань і водночас набагато менш компетентними у своїх знаннях про політичний світ, ніж ті заклади, які здійснюють політичну соціалізацію в період дорослості (наприклад, політичні партії і рухи).

Основне призначення другого різновиду політичної соціалізації – так званої культурної трансмісії – полягає в передачі політичної культури

від одного покоління до іншого, від однієї соціальної групи до іншої. Культурна трансмісія здійснюється трьома шляхами. Перший – це підтримання й збереження існуючої політичної культури. Він пов'язаний, як правило, з передачею політичних поглядів, норм, цінностей, орієнтацій тощо від старшого покоління до молодшого – від батьків до дітей, від учителів до учнів, від викладачів до студентів і т. д., причому старше покоління виступає в ролі контролера цього процесу.

Передача може відбуватися й по-іншому – від молодшого покоління до старшого, коли, наприклад, соціалізації підлягають іноземці, зокрема іммігранти. В якості агентів соціалізації тут досить часто виступають діти. Саме вони в першу чергу знайомляться в школі з політичними нормами й цінностями нової для них країни, а потім уже вдома прилучають до них старших.

Другий шлях – перетворення й переробка як попередньої, так і сучасної політичної культури. Він зумовлений постійними змінами, які відбуваються в економічній, соціальній та політичній структурах суспільства.

Третій шлях – створення нової політичної культури. Ним ідуть, головним чином, ті країни, які вперше здобули можливість вибору самостійного економічного, соціального й політичного шляху розвитку. Це шлях і сучасної України. Через певні історичні обставини і, перш за все, через економічну кризу та кризу соціальних і політичних структур, Україна постала перед необхідністю формування такого типу політичної культури, який би, з одного боку, органічно вписувався в систему цивілізованих політико-культурних відносин сучасного світу, а з іншого – максимально враховував би національні й релігійні традиції, які склалися упродовж століть. Цей шлях поєднує два взаємодоповнюючі процеси: десоціалізацію і ресоціалізацію, що й відбувається зараз в Україні.

Десоціалізація – це процес відмови від старих цінностей, норм, ролей і правил поведінки. Ресоціалізація – процес навчання новим цінностям, нормам, ролям і правилам поведінки. Особливості початкової соціалізації полягають у тому, що людині доводиться адаптуватися до політичної системи й норм культури, ще не розуміючи їхньої сутності і значення. Ресоціалізація ж відбувається тоді, коли в людини сформувалася певна система поглядів, переконань, і вона, як особистість, спроможна протистояти груповому тиску й висловити свою здатність до індивідуальної переоцінки культурних норм і традицій, перегляду своїх ідеологічних позицій тощо. У принципі ресоціалізація може йти й неправильно. Її рівень відбиває безперервність самоконтролю особистістю своїх уявлень, цінностей, засобів політичної поведінки й ідеологічних позицій.

У нашій країні це проявилось в тому, що багато громадян опинилося

на рубежі культури, яка, реально перебуваючи в межах однієї культури, використовує еталони іншої. Соціологічне опитування жителів Луганська віком 45 – 60 років у 2002 році показало, що 35 % підтримують ліву ідею, 38 % не визначилися, хоча їм подобається багато положень як лівої, так і правої ідеї, решта підтримували правих. Це не що інше, як міжкультурна роздвоєність. Майже для всіх опитаних була притаманна сучасна споживацька свідомість, але при цьому зразки „кращого” життя запозичувалися з колишніх комуністичних часів. Як бачимо, процес ресоціалізації у нас досить складний і, очевидно, буде тривалим.

Відзначивши важливість політичної соціалізації у формуванні політичної культури, здійснимо наступний логічно необхідний крок для того, щоб зрозуміти соціальне значення політичної культури: вдамося до аналізу її динаміки в умовах формування демократичної політичної системи України.

Володіючи відносною самостійністю, політична культура стає надзвичайно важливим чинником формування політичної системи. Перш ніж перейти до аналізу досліджуваної проблеми, з'ясуємо, на якому етапі історичного розвитку перебуває сучасне українське суспільство.

Політична соціалізація, на наш погляд, є важливим засобом формування плюралістичної культури в умовах створення демократичної політичної системи. Населення в нашій країні, як, втім, і в інших країнах з тоталітарним минулим, відчуває майже органічну огиду до будь-яких спроб з боку держави поширювати політичні знання. І все ж перший крок у справі формування плюралістичної культури – це необхідність налагодження системи політичної освіти. Це непросто. Нам потрібні об'єктивні знання про демократію, про політичну систему, про Конституцію, розподіл влади, про автономії, про права меншин, право на страйк тощо.

При формуванні системи політичної освіти істотним моментом буде її структурування, а саме: виділення основних ланок, яким відводиться провідна роль у поширенні політичних знань і від яких здебільшого залежить формування громадської думки (вихователі, учителі, викладачі вузів, журналісти, учені, працівники системи освіти дорослих тощо).

Якщо болісний перехід до ринкової економіки й демократії затягнеться на тривалий період, якщо не використати перевірений досвідом інших країн метод налагодження нормального життя, у якому, окрім усього іншого, повинна діяти повноцінна система політичної освіти громадян, то виросте чергове покоління політично неосвічених людей.

Таким чином, політична освіта є однією з найважливіших умов перетворення нашого суспільства з об'єкту маніпуляції з боку влади та конфліктує з нею опозиції на колективний суб'єкт політики. Система такої освіти, організована в державному масштабі, сама по собі стає чинником захисту громадянського суспільства (або його паростків) від

деспотизму держави, надмірного посилення її окремих інститутів, сумнівних дій деяких політиків. Відомо, що рабу не треба розбиратися в справедливості рішень верховної влади, достатньо лише оповіщення. Люди, позбавлені політичних знань, приречені на безсловесність і скініння. “Коллективне несвідоме” все ще процвітає на українських теренах, незважаючи на всі красиві слова про формування громадянського суспільства, піднесення політичної культури на новий рівень, просування до справжньої демократії. І створення державної системи освіти як інструмента захисту суспільства від натиску самої держави не буде нонсенсом. Як свідчить історія, сучасна держава, що базується на засадах плюралістичної демократії, бере на себе основний тягар освіти мас, аби не дозволити застигнути свідомості людей, особливо молодих, у “формах” якоїсь однієї ідеологічної течії і завдяки цьому не дати підірвати свої плюралістичні основи. Але щоб цілі політичної освіти не спотворювалися, право контролю за її програмуванням повинно взяти на себе громадянське суспільство, що формується, і створені ним спеціальні структури.

У свою чергу, політична освіта сприятиме удосконаленню форм політичної соціалізації, без чого неможливо уявити роботу політико-культурного механізму становлення української політичної системи.

При цьому загальноприйнятим є розподіл політичної соціалізації на дві основні форми: пряму й опосередковану. При прямій політичній соціалізації зміст орієнтацій, яких набуває індивід, завжди носить яскраво виражений політичний характер. Такими, наприклад, є уявлення про політичний і державний устрій тієї чи іншої країни, про діяльність різних політичних партій, про внутрішню й зовнішню політику, про характер політичної ідеології тощо. У випадку ж опосередкованої соціалізації індивід виробляє орієнтації, які самі по собі не є політичними, але водночас впливатимуть на його політичну поведінку в майбутньому. Наприклад, унаслідок спілкування з батьками, вчителями та іншими неполітичними суб'єктами, які мають певну соціальну владу, індивід розвиває в собі почуття поваги (або неповаги) до влади й авторитету взагалі, яке з часом переходить у нього в почуття поваги (або неповаги) до політичної влади й політичного авторитету.

До основних методів прямої політичної соціалізації звичайно відносять наслідування, передбачення, політичне навчання й політичний досвід, а до основних методів опосередкованої соціалізації – міжособистісну передачу, участь у неполітичних організаціях й узагальнення. Визначаючи різницю між прямою й опосередкованою формами політичної соціалізації, західні ідеологи віддають перевагу останній. І не випадково, оскільки опосередковану форму політичної соціалізації, пов'язану з неполітичними орієнтаціями індивідів, вони розглядають, як природне продовження й завершення загальносоціального розвитку людини. Пряма й опосередкована форми політичної соціалізації діалектично

переплітаються й відтворюються в динаміці політичного світу особистості у вигляді її політичної адаптації й політичного самовизначення.

Політична соціалізація особистості відбувається у вигляді політичної адаптації, якщо її головною стороною виступає політизація, і у формі політичного самовизначення, якщо її головною стороною виступає генералізація, тобто виведення політичного “Я” з усієї системи установок, орієнтацій і цінностей особи.

Органи політичної соціалізації поділяються на первинні і вторинні групи. Критеріями такого розподілу є характер особистих контактів і ступінь формальної організованості. Первинні – це безпосередньо контактні і, як правило, неформальні групи. Вторинні – це неперсоніфіковані групи з формально організованою структурою. До первинних груп політичної соціалізації належать сім’я, об’єднання друзів і товаришів (так звані групи рівних – peer groups), ділові, релігійні, ігрові та інші малі групи; до опосередкованих – школа, робітничі спілки, політичні організації й засоби масової інформації.

Відаючи належне первинним органам політичної соціалізації, не можна в той же час применшувати значення і вторинних органів, оскільки саме у них сконцентровані такі важелі впливу на особу, які практично недоступні первинним органам – як, наприклад, радіо, преса, телебачення. Причому, вторинні органи виконують особливу роль як у політичній соціалізації зокрема, так і в розвитку сучасної української політичної культури взагалі.

На думку В. Шкляра, політична практика сьогодення підтверджує бінарність ролі мас-медіа в культурному просторі: вони не лише репродукують (відтворюють) культурно-політичну ситуацію, але й значною мірою продукують (створять) її [4, с. 96].

Сьогодні в Україні реформованість або недорозвиненість вітчизняного мас-медійного ринку значно погіршує інформування громадян, а за браком потужної системи прес-служб, які б надавали журналістам повну й достовірну інформацію, негативно впливає в цілому на суспільну стабільність [5]. А це руйнує навіть ті невеликі досягнення на шляху формування демократичних підвалин політичної культури, які ми маємо.

Недостатнє правове забезпечення роботи ЗМІ й правовий захист населення від недоброякісної інформації тих самих ЗМІ, хоча певні зрушення є [6], призводять до кризових політичних ситуацій (“касетний скандал” тощо), а потім зовсім гальмують, нехай невеликі, але досягнення в плані консолідації суспільства навколо демократичних реформ. На думку А. Чічановського, “керуючись демократичними нормами, ЗМІ повинні виступати за консолідацію суспільства й, незважаючи на різноманітні платформи й напрями, відстоювати найважливіші цінності загальнолюдського співжиття, політичного плюралізму, свободи слова і прав людини, розкривати свій творчий потенціал з точки зору

національної ідеї саме в контексті шанобливого ставлення до національних цінностей та ідей своїх сусідів” [7, с. 92].

Таким чином, розмірковуючи про роль ЗМІ в політичній соціалізації й у формуванні політичної культури в цілому, слід наголосити на необхідності потужного кроку як з боку правового забезпечення, так і з боку інформаційного простору, який слід зробити Україні до нових інформаційних відносин, потрібних для формування політичної культури інформаційної доби.

Література:

1. **Липсет С.** Политическая социология // Американская социология. Перспективы, проблемы, методы. – М.: Прогресс, 1972. – 350 с.
2. **Лисенков М. М.** Политическая культура советского человека. – М.: Московский рабочий, 1983. – 196 с.
3. **Рибкало В. А.** До нової парадигми політичної культури. // Політологічний вісник: Матеріали Всеукраїнської науково-методичної конференції „Політична думка в Україні: минуле і сучасність”. – К.: НМКВО, 1993. – 178 с.
4. Українська журналістика: вчора, сьогодні, завтра / За заг. ред. проф. В. І. Шкляра. – К., 1998. – 180 с.
5. **Петрів Т.** Інформаційна доба і проблеми сучасної політичної культури // Українська журналістика в контексті світової: Зб. наук. праць. – Вип. 5 / Гол. ред. проф. В. І. Шкляр. – К., 2001. – С. 29 – 32.
6. **Різун В.** Роль ЗМК в демократичному суспільстві // Публіцистика і політика: Зб. наук. праць. – Вип. 2 / За заг. ред. проф. В. І. Шляра. – К., 2001. – С. 13 – 16.
7. **Чічановський А.** Толерантність культур як умова функціонування глобального інформаційного простору // Українська журналістика в контексті світової: Зб. наук. праць. – Вип. 5 / Гол. ред. проф. В. І. Шкляр. – К., 2001. – С. 88 – 94.